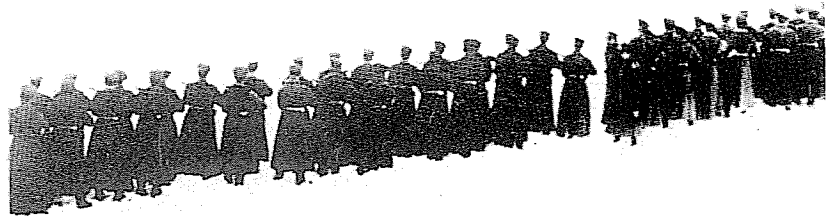

Proloog

Soldaten schieten op de menigte voor het Winterpaleis op Bloedige Zondag. De foto wordt vaak gepresenteerd als een authentieke weergave van wat op die dag gebeurde, maar is afkomstig uit een speelfilm (niet 'Proloog').

Geproduceerd door Mosfilm, Sovjetunie 1956
 Geregisseerd door Yefim Dzigan
 Scenario door Alexander Stein
 Speelduur: 100 minuten

Rollen

Matweij Kroeglow, arbeider in de Poetilov-fabrieken in St. Petersburg
 Zijn vrouw
 Zijn dochter Marfa, lid van de Russische Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP)
 Zijn dochtertje Kastenka
 Fjodor, lid van de SDAP
 Zijn verloofde Katja
 Jurkku, lid van de SDAP
 Warwara, lid van de SDAP in Moskou
 Lenin
 Soldaat Filimonow
 'Student', lid van de Socialistisch-Revolutionaire Partij
 Politiespion

Beschrijving van de inhoud van de film

St. Petersburg, 8 januari 1905. In een hal van de Poetilov-fabrieken roept pope Gapon de verzamelde arbeiders en hun vrouwen en kinderen op om de volgende dag naar de tsaar te gaan om hem in een petitie de klachten van het volk voor te leggen.

De klachten en eisen die worden geuit betreffen de grond voor de boeren, de oorlog in Mantsjoerije, de lange werktijden van de arbeiders. Gapon roept op tot een vreedzame optocht (*'Wie wapens meeneemt wordt in de ban gedaan'*), laat de aanwezigen zweren ongewapend te komen en besluit zijn oproep met een gebed.

Marfa, die zich met Jurkku onder de aanwezigen heeft gemengd, weigert te knielen. Zij verlaat met Jurkku de zaal, nadat beiden een bundel pamfletten, afkomstig van de SDAP, hebben rondgestrooid. Een politieespion die zich ook in de hal bevindt, volgt hen naar buiten.

De politie instrueert een grote macht spionnen om de volgende dag bij de demonstratie extra scherp op te letten. De politieespion wordt gevraagd speciaal uit te kijken naar Fjodor. De politie beschikt over een dossier over Fjodor, waaruit onder andere blijkt, dat hij een Poetilov-arbeider is, een bolsjewiek, die naar Lenin in het buitenland gaat; hij is voor de tweede maal uit een tuchthuis ontvlucht. Fjodor ontmoet Katja op straat in Petersburg en ontvangt van haar een valse pas. Vlak bij hen pleegt iemand (de 'student') een bomaanslag op een koetsje van een hoogwaardigheidsbekleder. De dader verbergt zich onder een brug, waarheen ook Fjodor en Katja gevlucht zijn. Hij maakt zich bekend als socialist-revolutionair en geeft toe dat hij gefaald heeft; de aanslag is mislukt. Daarna scheiden zich hun wegen.

St. Petersburg, 9 januari 1905. De vreedzame stoet trekt naar het Winterpaleis. Vergeefs proberen Marfa, Fjodor, Katja en Jurkku de menigte

ertoe te bewegen geen kinderen mee te nemen het plein op (*'Waarom zijn hier 100x meer soldaten dan in Mantsjoerije?'*). Matweij roept de mensen op niet naar Marfa te luisteren, want *'de socialisten hebben haar gek gemaakt.'* Pope Gapon sust de menigte door te verklaren dat de stadskommandant hem heeft toegezegd, dat niemand hen iets zal doen. Hijzelf zal de stoet aanvoeren. Fjodor, Marfa, Jurkku en Katja besluiten mee te gaan het plein op.

Daar beletten soldaten in het gelid de menigte bij het paleis te komen. Matweij en Marfa spreken één soldaat, Filimonow, persoonlijk aan. Hij begrijpt de 'rebellerende' arbeiders niet. Hij komt zelf van het platteland (Penza), waar de boeren in opstand zijn, maar dat verzet tegen de overheid vindt hij gerechtvaardigd. Het lukt Marfa niet om hem te overtuigen. De menigte wordt achteruit gedreven. De soldaten leggen op kommando aan en vuren op de menigte. Het volk raakt in paniek en vlucht het plein af door de poort. Velen blijven gewond of dood achter. Filimonow raakt aan het twijfelen door wat hij voor zijn ogen ziet (neervallende vrouwen en kinderen) en aarzelt om te schieten.

Kastenka is ook getroffen. Als een robot draagt Matweij haar door de straten naar huis, terwijl om hem heen de mensen materiaal verzamelen voor barricaden (vaatjes, lantarenpalen enz.) en roepen dat ze de tsaar *'met gelijke munt moeten betalen'*.

Als Lenin in Zwitserland het nieuws over Bloedige Zondag verneemt, is zijn reactie: *'We staan op een keerpunt in de geschiedenis van Rusland'*. Fjodor weet de grens over te steken en bereikt Lenin. Lenin wil de Gapon-aanhangers (*'overtuigde tsaristen'*) aan zijn kant zien te krijgen. Fjodor en Warwara krijgen opdracht om strijdgroepen op te richten en daarin allen te organiseren die tegen de tsaar zijn. De fabrieksafdelingen moeten wor-

den opgeroepen wapens te maken. Ieder moet zich bewapenen. Terug in Rusland weet Fjodor met Katja op het station in Petersburg aan de politieespion en aan arrestatie te ontkomen. De politie pakt de verkeerde op, de 'student', die zich in het spoorwegrestaurant dronken als mislukte revolutionair aan de politie aanbiedt. De politie probeert hem over te halen inlichtingen te verschaffen, maar hij weigert en men laat hem gaan.

Kastenka sterft. Matweij discussieert met Marfa en Fjodor over hun activiteiten voor de partij. Marfa weigert met dit werk op te houden, ondanks de gevaren die er aan kleven. Filimonow bezoekt 'huize Kroeglow' om Marfa te melden, dat haar woorden hem aan het denken hebben gezet. Hij is bereid om propagandamateriaal van de SDAP te verspreiden in zijn kazerne.

De directie van de Poetilov-fabrieken roept zijn arbeiders bijeen in de hal van het bedrijf. De tsaar heeft bij de fabrieken geschat besteld. De gezinnen die tijdens de 'wanordelijkheden' hebben geleden, krijgen een uitkering. Daarna zal er een dankdienst worden gehouden. In de hal mengen zich leden van de SDAP onder het gehoor en delen pamfletten uit. Ook de geheime politie is aanwezig. De politieespion herkent Fjodor.

De arbeiders worden één voor één naar voren geroepen om hun uitkering in ontvangst te nemen. Wanneer Matweij aan de beurt is weigert hij het geld. Anderen smijten nu ook hun geld terug. (*'Hier, neem je geld weer terug... Herodes.'*) In het tumult dat ontstaat springt Fjodor op het podium en schreeuwt: *'Het Russisch proletariaat laat zich niet omkopen. We zullen strijden tot onze laatste ademtocht.'* Wanneer hij pamfletten de hal ingooit, wordt hij gegrepen door de geheime politie. De arbeiders ontzetten hem en verwijderen directie en politie

uit de fabrieken. Marfa en Fjodor roepen de arbeiders op te strijden 'voor een 8-urige werkdag, voor grond aan de boeren en voor de macht van de republiek van het volk' ('*Weg met de autocratie, leg het werk neer*'). Zij leiden de arbeiders de fabrieken uit onder het zingen van:

*'Dapper voorwaarts kameraden
We zullen ons stalen in de strijd
en de weg openen naar de vrijheid'*.

Buiten de poort houdt Matwej zich afzijdig. Hij ontwijkt de blik van Marfa.

Een staking breekt uit: fabriekspoorren zijn gesloten, treinen staan stil op de emplacementen, telefonistes leggen het werk neer. Na lang aandringen van Witte, de voorzitter van de raad van ministers, en na lang aarzelen vaardigt Nicolaas II het oktobermanifest uit. Hij belooft 'om de door 't volk gekozenen bijeen te roepen'. Woedende aanhangers van de tsaar ('Zwarte Honderden') vallen studenten aan. Zij belegeren een zaal, waar o.a. studenten vergaderen over de politieke ontwikkelingen. Onder de aanwezigen is ook Maxim Gorki. Fjodor roept de zaal toe: '*Het manifest van de tsaar is bedrog, een provocatie. Geen vrijheid voor ons, wel voor de politie en de reactionairen om vreedzame burgers te doden*'.

In november keert Lenin terug naar Rusland. Hij overnacht bij Matwej. Lenin weet Matwej van de juistheid van zijn ideeën te overtuigen. Matwej vraagt Lenin om een opdracht in dienst van de partij. Lenin vraagt hem ervoor te zorgen dat op de Poetilov-fabrieken wapens (pieken en sabels

van metaalafval) worden gemaakt voor de arbeiders. Marfa komt Lenin waarschuwen dat er razzia's worden gehouden in de stad. Ze adviseert hem naar Finland uit te wijken. Lenin weigert dit, hij gaat met Marfa naar een vergadering.

De politpiespion doet met een ondergeschikte een inval bij Matwej. Hij weet dat Lenin bij hem overnacht heeft en besluit te wachten tot deze terugkeert. Ondertussen komt Filimonow langs. Hij is op het platteland geweest en kondigt aan met Marfa te willen trouwen. Hij weet de politiemensen dronken te voeren zodat Matwej ongezien het huis kan verlaten.

Op de vergadering neemt Lenin het woord (onder een valse naam) en roept op tot revolutie en socialisme. Een mensjewiek pleit voor vreedzaam verzet (staking). Lenin: '*Zij die voor de vrijheid willen strijden moeten zich bij onze strijdgroepen aansluiten en laat dan de sowjets van werkersafgevaardigden, de grote ontdekking van het Russische proletariaat, de kiem zijn van de nieuwe macht. Het orgaan zijn van de gewapende opstand. Revolutie is de sterke voorbehouden*.' Lenin krijgt met zijn oproep algemene bijval. Lenin: '*Het voornaamste is om de arbeiders, boeren en soldaten te verenigen. Bereiken we dat, dan is de overwinning verzekerd*'.

Matwej komt de zaal in en waarschuwt Lenin dat de politie hem thuis op wacht.

De oproep van Lenin slaat in Moskou aan. Daar ontstaan 'barricade-gevechten' tussen het leger en de politie enerzijds en de arbeiders anderzijds. Fjodor en Katja vertrekken naar Moskou. Ze zullen contact zoeken met het

Moskouse comité van de SDAP. Op het contactadres in Moskou worden zij opgewacht door de geheime politie. Het Moskouse comité is gearresteerd. Fjodor en Katja weten te ontkomen, maar Fjodor raakt op de vlucht gewond. Hij geeft Katja opdracht naar Presnja, naar Warwara, te gaan en haar de brief, die bestemd was voor het Moskouse comité te overhandigen.

Een strijdgroep van bolsjewieken en socialist-revolutionairen gaat de Nikolai-spoorlijn opblazen om te voorkomen, dat troepenversterkingen Moskou bereiken. Filimonow behoort tot die troepen. Marfa neemt op het station van St. Petersburg afscheid van hem en bezweert hem om op tijd uit de trein te springen. Het lukt hem echter niet.

Tot de strijdgroep behoort ook de 'student'. Hij is verantwoordelijk voor de ontsteking van de bom. De trein passeert ongehinderd en de 'student' wordt ontmaskerd: hij blijkt voor de politie te werken. Hij wordt ter plaatse geëxecuteerd.

De troepen bereiken Moskou, waar de situatie voor de opstandelingen, met als laatste bolwerk Presnja, penibel wordt. Tot de laatsten die zich verzetten, behoren Warwara, die de leiding heeft, en Filimonow, die de gewonde Fjodor heeft gered en is gedeserteerd. Fjodor sterft niettemin in de armen van Katja.

De beelden van de brandende puinhopen in Presnja, waar verbeterd wordt gevochten, vloeien over in een beeld van Lenin. Hij luidt de revolutie van 1917 in, waarin boeren, arbeiders en soldaten uiteindelijk gezamenlijk de zege behalen. Het Winterpaleis wordt bestormd en ingenomen.

Fjodor op de barricade in Presnja (foto uit de film)

Geschiedwetenschappelijke beoordeling

De inhoud van de Russische speelfilm 'Proloog' (uit 1956) geeft aanleiding tot het plaatsen van een aantal kanttekeningen bij bepaalde fragmenten en bij de uitbeelding van personen of groepen die in de film een rol spelen. Daarbij zullen we voorbijgaan aan 'niet-historische' hoofdfiguren als de familie Kroeglow, Fjodor, Katja, Jurkku, Warwara, soldaat Filimonow, de 'student' en de politespion. Zij zijn artistieke 'produkten', individuen die voor een historicus 'oncontroleerbaar' zijn. Geheel anders ligt dit bij pope Gapon, Lenin en bepaalde politieke groeperingen.

De titel 'Proloog'

Lenin heeft de revolutie van 1905 de 'generale repetitie'¹ voor 1917 genoemd. Zonder 1905 zou de oktoberrevolutie zelfs onmogelijk zijn geweest in de ogen van Lenin. De visie dat de twee revolutionaire jaren rechtstreeks met elkaar in verband staan, is nog steeds het officiële standpunt in de Sovjet-Unie.

De titel 'Proloog' impliceert dit ook. Voor de kijker wordt die relatie gevisualiseerd in de slotbeelden, wanneer scènes van het laatste verzet van opstandelingen in de Moskouse wijk Presnja overlopen naar 1917: Lenin memoreert vóór de bestorming van het Winterpaleis de laatste gebeurtenissen van 1905: 'Twaalf jaar hebben we op deze dag gewacht.' 1917 als logische voortzetting van 1905.

De bolsjewieken hebben uit de gebeurtenissen van 1905 hun lessen getrokken. Zij hebben daarna onder andere het belang erkend van de sovjets en van de steun van de boeren. Hun optreden in 1917 was dan ook anders dan in 1905. De titel 'Proloog' is in dit opzicht daarom juist dan Lenin's aanduiding 'generale repetitie'. Maar men kan zich wel afvragen of er directe lijnen zijn te trekken van 1905 naar 1917. In de tussenvallende jaren kende Rusland een (zeer onvolmaakt) constitutioneel bewind dat wellicht tot een parlementair stelsel had kunnen uitgroeien, als de Eerste Wereldoorlog niet was uitgebroken. De titel 'Proloog' duidt erop dat de sovjet-historici

de revolutie van 1917 als de centrale gebeurtenis van de Russische geschiedenis beschouwen. Maar men zou ook aan 1905 een veel zelfstandiger plaats kunnen toekennen.

De staking in januari 1905

'Proloog' begint met beelden van een bijeenkomst van arbeiders van de Poetilov-fabrieken aan de vooravond van Bloedige Zondag. De film wekt dan ook de indruk alsof deze dag uit de hemel is komen vallen; zij doet geen poging om de gebeurtenissen te verklaren, behandelt de 'voorgeschiedenis' vrijwel niet.

Op maandag 3 januari 1905 brak een staking uit bij de Poetilov-fabrieken, een van de grootste ondernemingen van Rusland: 13.000 arbeiders produceerden er schepen en wapens. Een staking bij Poetilov raakte het oorlogvoerende Rusland (de Russisch-Japanse oorlog) in het hart. De aanleiding tot de staking was het ontslag van vier arbeiders die lid waren van de 'Vereniging van Russische fabrieksarbeiders van St. Petersburg'.

Deze vereniging was in februari 1904 opgericht met goedvinden van de minister van binnenlandse zaken. Zij mocht zich niet bezighouden met politieke zaken of vakbonden oprichten. Via andere wegen mochten de arbeiders binnen deze organisatie streven naar lotsverbetering. De hoop van de overheid was op deze manier arbeiders af te houden van revolutionaire ideeën².

Aanvankelijk weinig succesvol, groeide de aanhang van de Vereniging onder de arbeiders in de loop van 1904. In december raakten vier arbeiders van de Poetilov-fabrieken in conflict met een ploegbaas die de naam had tegenstander van de Vereniging te zijn. De arbeiders geloofden dat het viertal vanwege hun lidmaatschap van de Vereniging ontslagen was. Inderdaad waren de ontslagredenen in alle gevallen futi-

Foto van stakende arbeiders voor de Poetilov-fabrieken (echte foto)

liteiten. De directie ontkende in enkele gevallen zelfs, dat er van ontslag sprake was. Niettemin escaleerde de kwestie tot een staking die op 3 januari uitbrak.

De staking zelf breidde zich uit, toen de eisen (weer in dienst nemen van het viertal en ontslag van de ploegbaas) niet werden ingewilligd. Halverwege de week sloeg de staking over naar andere fabrieken, wat een totaal van 25 000 stakers opleverde. Ook de eisen werden op 3 januari uitgebreid met economische verlangens (achturige werkdag, loonsverhoging, verbetering van sanitaire en medische voorzieningen).

Op 6 januari lanceerde pope Gapon, leider van de Vereniging en van de staking, voor het eerst politieke eisen die hij aan de tsaar wilde voorleggen, een idee dat algemeen werd aanvaard.

Twee dagen lang werkten Gapon en zijn medewerkers aan het opstellen van een petitie. De film zegt iets over de inhoud van de petitie. Maar de arbeiders komen slechts tot economische eisen (grond voor de boeren) en grieven (over de oorlog in Mantsjoerije en over werkdagen van twaalf uur). Opvallend genoeg worden de politieke eisen helemaal niet belicht in de film. Dit terwijl de petitie van 9 januari allereerst eisen bevatte tot vrijlating van politieke gevangenen, tot vrijheid en onschendbaarheid van persoon, tot persvrijheid en vrijheid van meningsuiting, organisatie en godsdienst, tot openbaar onderwijs, tot ministeriële verantwoordelijkheid tegenover het volk, tot gelijkheid voor de wet en tot scheiding van Kerk en Staat.⁵

Pope Gapon en Bloedige Zondag

Hoewel de Sovjet-historiografie de rol van pope Gapon sinds de jaren dertig heeft willen kleineren⁴, was hij toch de inspirator achter de Vereniging, de staking en de mars op Bloedige Zondag. Elders op deze bladzijde is een korte levensbeschrijving van Gapon te lezen.

Gapon wordt in 'Proloog' afgeschilderd als een religieus demagoog, die de arbeiders op Bloedige Zondag, bewust of onbewust, naar de slachtbank leidde. Op de dag zelf zou hij zijn schapen hulpeloos in de steek hebben gelaten. Een minder hard oordeel is op zijn plaats. Gapon was niet wilens en wets een pion van de politie. Hij was oprecht begaan met het lot van de arbeiders en wilde veranderingen aanbrengen in de onrechtvaardigheden

Gapon

In 1870 geboren in een dorpje in de Oekraïne, kwam Gapon in 1898, na de vroege dood van zijn eerste vrouw, naar St. Petersburg om er te studeren aan de Theologische Academie. In de hoofdstad leerde hij het bestaan van de onderste lagen van de bevolking kennen.

Sommige overheidsdienaren trachtten in die tijd de ontevredenheid van de arbeiders in beheersbare banen te leiden. Zo organiseerde een politiefunctionaris, Sergei Zubatov, verenigingen van arbeiders die meer op liefdadigheidsverenigingen dan op vakbonden leken. Gapon kwam in contact met Zubatov en nam diens werk over, toen de laatste in augustus 1903 ontslagen werd. Gapon had weliswaar ook zijn contacten met de overheid, maar ging meer en meer een eigen weg. Hij was degene die de 'Vereniging van Russische fabrieksarbeiders van St. Petersburg' oprichtte, hij was degene die de arbeiders tot meer politieke eisen bracht in de petitie van 9 januari 1905.

Na Bloedige Zondag vertrok Gapon binnen een paar dagen naar het buitenland. Eind januari klopte Gapon aan bij Plechanov in Genève, waar hij een tijdlang het middelpunt werd van de bewondering van de kant van de sociaal-democraten. Ook bij Lenin kwam hij regelmatig op bezoek en hij probeerde deze zelfs met Plechanov te verzoenen. De theoretische discussies van de marxisten waren echter te hoog gegrepen voor de eenvoudige pope, die zich ook mocht verheugen in de attenties van de socialisten-revolutionairen. Ook zij zagen in de held van Bloedige Zondag een paradepaardje voor hun zaak.

Gapon zelf was niet ongevoelig voor publiciteit. Hij liet zich bijvoorbeeld graag in Frankrijk ontvangen door Clemenceau en Jaurès en liet in Londen binnen twee maanden een bestseller schrijven: zijn mémoires. In de zomer van 1905 was hij weer terug in Genève, waar een gespannen sfeer ontstond tijdens de oktober-stakingen in Rusland.

Naast anderen keerde Gapon begin november naar zijn vaderland terug. Hij probeerde in St. Petersburg zijn positie terug te winnen door zowel bij de autoriteiten als bij zijn oude volgelingen aan te kloppen. De arbeiders stonden nu meer onder revolutionaire invloed, maar de overheid, en met name Witte, voorzitter van de raad van ministers, wilde Gapon wel gebruiken om de arbeidersorganisaties weer op de oude Verenigingsleest te schoeien. Hem werd in de toekomst het leiderschap over de arbeiders toegezegd, als hij zich achter de gematigd-liberale plannen van Witte opstelde en de activiteiten van de revolutionaire organisaties verwierp.

Gapon naast een hoge politiefunctionaris (Zubatov?) (techie foto)

Om aan arrestatie te ontkomen mocht hij eind november/begin december naar West-Europa 'vluchten'. Daar riep hij in de pers inderdaad tot matiging op. In arbeidersogen maakte hij zich helemaal onmogelijk, toen hij tijdens de decemberopstand in Moskou gesignaleerd werd in het casino van Monte Carlo, een schandaal dat in de Amerikaanse en West-Europese pers ruime aandacht kreeg.

Begin 1906 terug in Rusland, raakte Gapon steeds meer verstrikt in de netten van de politie. Toen dit bij de socialisten-revolutionairen bekend werd, besloot het centraal-comité van die partij, dat hij tegelijk met een contactman van de politie moest worden geliquideerd. Dit om aan te tonen, dat Gapon een verrader van de arbeiders was. Hem zonder meer doden was te gevaarlijk, aangezien Gapon ondanks alles nog op veel sympathie onder de massa kon rekenen.

Het plan mislukte echter. Niettemin werd het vonnis voltrokken, maar nu door een 'arbeidersrechtbank'. Zo kon de socialisten-revolutionairen officieel niets verweten worden. Eind maart/begin april werd Gapon in een zomerhuisje in een plaats ten noorden van St. Petersburg, opgehangen. Pas op 30 april werd het lijk gevonden.

Een foto van de eerste sovjet van (stakende) arbeiders in Iwanowo-Woznesensk

die hij om zich heen zag. Behalve voor materiële aspecten kreeg hij steeds meer oog voor politieke veranderingen in een meer liberale richting. Een revolutie wees hij evenwel van de hand. Hij bleef tot Bloedige Zondag vertrouwen op de tsaar die naar hij dacht misleid werd door zijn ministers en ambtenaren.

De schoten van Bloedige Zondag veranderden de houding van Gapon ten opzichte van de tsaar. 'We hebben geen tsaar', aldus de pope aan het eind van die dag⁵ en deze slogan werd sindsdien door de arbeiders overgenomen. Zij kwamen ook niet meer onder de indruk van de schenking van Nicolaas II van 50.000 roebel aan de families van de slachtoffers van Bloedige Zondag.

De verantwoordelijkheid voor Bloedige Zondag valt moeilijk bij Gapon alleen te leggen. Hij was een bezeten en ambitieus leider die zich bewust was van zijn sterke greep op de Petersburgse massa. Hij wilde die macht ook gebruiken en de situatie zoals die begin januari 1905 was, gaf hem de indruk dat hij zijn massale aanhang in kon zetten als vreedzaam middel tot het bereiken van een deel van zijn ideeën. De massa-demonstratie gebruikte hij als politiek pressiemiddel. De overheid wist hierop niet accuraat te reageren. De vreedzame demonstratie werd niet op zijn juiste waarde geschat. Onze-

kerheid, angst en achterdocht leidden tot het gewelddadige antwoord.

Niettemin wist Gapon dat hij gevaarlijk spel speelde. Hij sleepte zijn volgelingen mee in zijn fanatisme, liet hen zelfs zweren voor hun eisen te willen sterven. Hij informeerde de autoriteiten over de aard van de demonstratie en de vastberadenheid van de arbeiders. Maar zoals de overheid ervan overtuigd was, dat de demonstranten op bevel uiteen zouden gaan, zo geloofde Gapon – ten onrechte – dat de autoriteiten door de knieën zouden gaan en hem bij de tsaar zouden toelaten.

Gapon's rol was in feite op Bloedige Zondag al uitgespeeld. Na het eerste treffen tussen een deel van de demonstranten (die vanuit een zestal verzamelpunten naar het Winterpaleis zouden optrekken) en het leger bij de Narva-poorten (waar de eerste slachtoffers vielen), werd Gapon door een aantal medewerkers uit de menigte gehaald en vermoord, teneinde aan arrestatie te ontkomen. De leider zelf bereikte het Winterpaleis nooit.

Oktober-staking en het manifest van 17 oktober

'Proloog' gaat terecht in op de staking na 9 januari in St. Petersburg, en met name in de Poetilov-fabrieken, als de katalysator van de onrust in Rusland

die na Bloedige Zondag ontstond. De uitbeelding van dit laatste is evenwel zeer minimaal. Door middel van enkele korte fragmenten (een gesloten fabriekspoort, stilstaande locomotieven in een herfstig decor, actie-voerende telefonistes) wordt de stakingsgolf van oktober getoond.

Maar gedurende het hele jaar was het onrustig in het land. In januari alleen al namen 500 000 arbeiders deel aan stakingen in het hele land; de zomer bracht opstanden op het platteland en muiterij op de vloot (Potjomkin); begin oktober verlamde een algemene staking, o.a. bij de spoorwegen, het hele openbare leven in Rusland; na de afkondiging van het oktober-manifest (17 oktober, oude tijdrekening) bleef het roerig in het leger (Kronstadt, Sevastopol, Vladivostok) en in de steden, waar revolutionairen zich opmaakten voor de beslissende aanval op de autocratie. De film pakt deze draad pas weer op in december, wanneer arbeiders in Moskou daadwerkelijk in opstand komen.

In de scène, waarin Nicolaas II met duidelijke tegenzin liberale vrijheden en rechten afkondigt tegenover een 'delegatie' (gezien de geuite wensen waarschijnlijk toekomstige 'oktobristen', die tevreden waren met de inhoud van het manifest), wordt het manifest getoond, waarvan Witte de geestelijke vader was. Dit laat 'Proloog' ook zien.

De uitbeelding van verschillende groepen in de samenleving

'Proloog' geeft een beeld van verschillende groeperingen in de Russische samenleving van 1905. Achtereenvolgens bespreken wij hieronder sociale groepen (arbeiders, boeren en studenten), politieke groeperingen (conservatieven en reactionairen, liberalen, socialisten-revolutionairen en SDAP) en meer institutionele groeperingen (politie en sovjet).

Arbeiders

De film doet het voorkomen alsof het stedelijke proletariaat de enige drijvende kracht achter de revolutie van 1905 was. De arbeiders in St. Petersburg waren inderdaad wel de aanzet tot verdere gebeurtenissen, maar in de loop van het jaar speelden ook andere groepen een rol die echter niet benadrukt wordt.

Het lijkt er eveneens op, dat de arbeiders in St. Petersburg op Bloedige Zondag van het ene moment op het andere veranderen van monarchis-

tisch in anti-tsaristisch ('*We moeten de tsaar met gelijke munt betalen*'). Hoewel hun vertrouwen in 'vadertje tsaar' geschokt was door de gebeurtenissen, zal het merendeel van hen een diepgeworteld geloof in de tsaar niet op slag overboord hebben kunnen zetten.

Boeren

De aandacht voor de boeren in de film lijkt gering; aan de vooravond van Bloedige Zondag wordt meer grond voor de boeren geëist; Filimonow vertelt het een en ander over de ontevredenheid in Penza. Niettemin kan de rol van de soldaat als symbolisch worden gezien. Zijn geleidelijke ommezwaai van soldaat en trouw aanhanger van de tsaar in 1905 tot fervent aanhanger van het bolsjewisme in 1917 kan door de makers van de film zijn bedoeld om de houding en positie van veel boeren aan te geven.

De opstand van de boeren in 1905 wordt niet getoond. Na onlusten in de zomer trok er eind oktober/begin november een nieuwe furie over het platteland. Met name de socialisten-revolutionairen probeerden via agitatoren de boeren meer politiek bewust te maken en meer eenheid te brengen in de Boerenvakbeweging, die daardoor ging handelen en denken in de geest van de Petersburgse sovjet, waarin veel socialisten-revolutionairen zaten.

Studenten

Ook studenten, met name de meer radicale onder hen, hebben in 1905 een in de film niet voldoende benadrukte rol gespeeld. Zij waren op Bloedige Zondag direkt na de eerste schoten actief in ongeregelde straten en verklaarden zich na die dag, evenals mensen uit hogere beroepen, solidair met de stakers. Na acties aan universiteiten in de zomer, gaf Nicolaas II in augustus de universiteiten hun autonomie terug, een niet geslaagde poging om de ongeregelde schoten te stoppen.

Conservatieven en reactionairen

In 'Proloog' wordt een fragment getoond waarin een groep burgers in kennelijke staat studenten aanvalt. Door middel van deze groep, die duidelijk leden uit allerlei klassen bevat, worden de zogenaamde 'Zwarte Honderden' uitgebeeld. Met deze naam worden spontaan ontstane of door de politie georganiseerde 'knokploegen' aangeduid die zich keerden tegen iedereen die de monarchie aanviel (socialisten, liberalen) en tegen minderheden in de samenleving (Joden). Der-

gelijke groepen namen een actief aandeel in de pogroms die na de afkondiging van het oktober-manifest de grote steden van Rusland teisterden, vaak met min of meer openlijke steun van overheid en Kerk.

Daarnaast werden verschillende conservatieve en reactionaire partijen opgericht. Deze organisaties zetten zich af tegen alles wat zij als anti-nationalistisch beschouwden. Een van deze organisaties was de Unie van het Russische Volk, opgericht op 8 november 1905. Teleurgestelde intellectuelen gaven leiding aan deze Unie, die zich richtte op alle klassen, maar vooral onder de lagere middenklasse aanhang vond. Nicolaas II was ere-lid van de organisatie.

Liberalen

Het is opvallend dat de verschillende groepen met liberale denkbeelden in 'Proloog' geen aandacht krijgen. Slechts in het optreden van Witte en een delegatie bij Nicolaas II krijgen zij gestalte. Deze delegatie is bovendien zeer onderdanig uitgebeeld.

Verschillende groepen liberalen hebben zich in de loop van 1905 geuit in het organiseren van vreedzame acties, in het vragen om een grondwetgevende vergadering en liberale vrijheden.

Een deel van de liberale oppositie, met name de oktobristen (de conservatieve liberalen), zag in het oktobermanifest een uitgangspunt om te werken naar een constitutionele monarchie. Anderen vonden het manifest niet ver genoeg gaan. Overigens is die constitutionele monarchie er inderdaad gekomen, zij het in 'beperkte' mate.

Socialisten-revolutionairen

De socialisten-revolutionairen (een meer correcte vertaling dan sociaal-revolutionairen) worden in 'Proloog' karikaturaal uitgebeeld. De partij die bij de revolutie een vooraanstaande rol toedacht aan de Russische boeren, wordt gepersonifieerd door de student die een bom werpt naar een koets van een hoogwaardigheidsbekleder. Het mislukken van de aanslag moet het falen van de terreur als strijdwapen tegen het tsarisme uitbeelden. De bolsjewieken wezen de terreur af maar pasten hem soms wel toe. De student geeft in een conversatie met Fjodor, de bolsjewistische hoofdrolspeler, zijn falen en daarmee dat van zijn partij toe: '*Ik ben sociaal-revolutionair. Ik heb gefaald.*'

Later herhaalt hij deze opvatting, wanneer hij zegt op een paspoort te zitten wachten. Zijn dronkenschap van dat moment wordt hem fataal. De politie

arresteert hem (overigens in plaats van Fjodor), maar laat hem weer vrij. Aan het eind van de film duikt hij weer op, dan als pion van de politie. Samen met een groep revolutionairen wil hij de spoorweg naar Moskou opblazen. Als verantwoordelijke voor de bom knooit hij met de ontsteking, waardoor de aanslag mislukt. Hij wordt ontmaskerd en ter plekke gevonst.

De socialisten-revolutionairen mogen in de ogen van Lenin en 'Proloog' gefaald hebben, zij ontwikkelden zich wel tot de politieke partij die in 1917 de meeste aanhang had. In de enige vrije verkiezingen die ooit in Rusland zijn gehouden (kort na de oktober-revolutie), behaalden zij 49,7% van de uitgebrachte stemmen.

SDAP

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) kende sinds 1903 twee vleugels, de mensjewieken en bolsjewieken. Deze vleugels kregen pas langzamerhand vorm, maar in 1905 wist nog niet elke sociaal-democraat of hij een mensjewiek was of een bolsjewiek. In deze bespreking maken wij dit onderscheid niettemin, omdat 'Proloog' dit eveneens doet.

Mensjewieken

Slechts eenmaal treedt een mensjewiek in de film op de voorgrond, en dan ook in negatieve zin. Op een vergadering, waarbij ook Lenin aanwezig is, spreekt een mensjewiek, die als zeer laf wordt voorgesteld: '*We hebben ook nog een ander strijdmiddel (dan de gewapende opstand van de bolsjewieken). 't Proletariaat kruist zijn armen en zegt driegend: 'Weg met de regering.'*'

Deze voorstelling strookt niet met de ware stellingname van de mensjewieken in 1905. Juist zij waren bijzonder actief in bijvoorbeeld het verzet van de sovjets in de steden, eind 1905.

Bolsjewieken

'*Geschiedenis geschapen door de arbeidende klasse zonder de sociaal-democratie*'. Aldus omschreef⁶ Lenin de januari-dagen van 1905, daarmee de rol van de Russische socialisten beoordelend. Niettemin krijgen de bolsjewieken in de film een gearceerde rol toebedeeld. De hoofdrolspelers en helden zijn leden van de Russische SDAP en handelen in naam van '*Het Petersburgse comité*'. Zij richten in naam van Lenin '*strijdgroepen*' op en wanneer de leider in november naar Rusland komt, is alles gereed voor de gewapende opstand, het strijdmiddel van de bolsjewieken.

Daarom krijgt de opstand die in

Gapon aan het hoofd van de stoet tegenover troepen van de tsaar. Op de achtergrond de Narwa-poort.

december in Moskou uitbreekt en die inderdaad grotendeels het werk van bolsjewieken was, zoveel nadruk. Het is echter de vraag of deze opstand, die van 7 t/m 19 december duurde, een gebeurtenis is om met trots op terug te zien. Duizend burgers van Moskou werden gedood, vele duizenden gearresteerd en naar Siberië gezonden.

De vraag is gerechtvaardigd of deze opstand in Moskou, die niet gevolgd is door eenzelfde actie in St. Petersburg, niet een zinloze en ontijdige rebellie is geweest, die wel op een slachting moest uitlopen; of deze opstand niet een misrekening van de bolsjewieken was.

Lenin trok later aldus zijn les uit de opstand in Moskou: 'December beves-

*tigde een van de diepzinnige stellingen van Marx die door de opportunisten is vergeten, namelijk dat opstand een kunst is, en dat de belangrijkste regel van deze kunst is, dat er vermetel en vasiberaden moet worden aangevallen. Wij hebben deze waarheid niet voldoende verwerkt. We hebben ons deze kunst nog niet voldoende eigen gemaakt, noch hebben we deze regel van 'aanvallen, kost wat kost' geleerd aan de massa. We moeten deze achterstand met alle energie zien in te halen.'*⁷

Politie

De geheime politie wordt in de film tweeslachtig uitgebeeld: aan de ene

kant is zij vrijwel alomtegenwoordig en beeldt zij de meedogenloze onderdrukking uit; anderzijds gebeurt dit regelmatig (bijvoorbeeld via de steeds weer opduikende politespion) op zo'n karikaturale wijze, dat de politie als apparaat nauwelijks meer serieus te nemen is.

Sovjets

In 'Proloog' is slechts tweemaal sprake van het begrip sovjet. Op de hierboven genoemde vergadering zegt Lenin: '...En laat dan de sovjets van werkersafgevaardigden, de grote ontdekking van 't Russische proletariaat, de kiem zijn van de nieuwe macht.'

Later heeft Warwara het over 'de wijk-

sovjet', zonder dat duidelijk wordt wat er precies mee bedoeld wordt.

De sovjets kwamen eind oktober in de Russische steden als paddestoelen uit de grond: een 'spontane vorm van massa-vertegenwoordiging'⁸ en de uitdrukking van het mensjewistische idee van 'revolutionair zelfbestuur'⁹. Met name in St. Petersburg waren mensjewieken en socialisten-revolutionairen actief in de sovjet.

De rol van de bolsjewieken in de sovjets was gering. Zij beschouwden deze organisatievorm als een concurrent voor de partij, aldus de sovjethistoriografie¹⁰. Bovendien speelde de later in diskrediet geraakte en nog steeds in de SU vrijwel doodgezwegen Trotski een grote rol in de sovjet van St. Petersburg. Misschien zijn de makers van de film om deze redenen niet ingegaan op de handelingen en resultaten van de sovjets in 1905.

Lenin heeft in 1905 binnen de partij al op het mogelijke belang van de sovjet gewezen. Hij vond toen echter geen gehoor binnen zijn organisatie. Pas na 1905 is de sovjet in de theorie van de bolsjewieken opgenomen. Wellicht daarom hebben de makers van de film Lenin al op een vergadering in 1905 de sovjet laten claimen als basis voor de maatschappij na het slagen van de revolutie.

Lenin

Lenin woonde in Genève, toen het jaar 1905 begon. De film suggereert dat Fjodor en Warwara hem kort na Bloedige Zondag in die stad hebben bezocht: Fjodor verlaat Rusland via besneeuwde bossen en is weer terug in St. Petersburg vóór de uitdeling van de giften van de tsaar aan de Poetilovarbeiders; Nicolaas deed deze belofte op 19 januari, waarna waarschijnlijk snel tot verdeling zal zijn overgegaan. Tijdens het bezoek van Fjodor en Warwara geeft Lenin hen de opdracht om 'strijdgroepen' op de richten in Rusland en wapens te maken. Via deze woorden geeft hij al aan welke richting de bolsjewieken zouden moeten gaan: de gewapende opstand.

Lenin verdiepte zich in die tijd inderdaad in methoden van gewapende strijd in de steden, maar hij loopt in de film met zijn opdracht wel vooruit op het officiële partijbesluit op het congres van april in Londen, waarin de bolsjewieken kiezen voor de gewapende opstand als enige middel in de strijd tegen de autocratie¹¹.

Dit congres kan een reden zijn geweest voor Lenin en andere vooraanstaande sociaal-democraten (Trotski uitgezonderd) om niet direct na Bloedige Zon-

dag te proberen Rusland binnen te komen. Het is meer waarschijnlijk, dat hij pas na het oktobermanifest kans zag om terug te keren.

Al voor zijn komst had Lenin bij partijgenoten aangedrongen om zich te wapenen. Dit suggereert de film terecht. De opdracht is echter niet naar wens verlopen: begin oktober verweet Lenin in een brief de bolsjewieken in St. Petersburg, dat er nog te weinig bereikt was.¹² Eenmaal in Rusland gearriveerd kon hij de gebeurtenissen niet meer naar zijn hand zetten.

Het is dan ook ten onrechte dat de film Lenin niet alleen vóór, maar ook na zijn terugkeer schildert als de succesvolle inspirator achter de revolutie van 1905. Zo trekt hij in de film niet alleen individuele arbeiders (Kroeglow) over de drempel van het bolsjewisme, maar maakt hij ook een hele vergadering enthousiast voor zijn plan van een gewapende opstand. (Lenin sprak inderdaad op verschillende vergaderingen in deze periode. Het is echter niet waarschijnlijk dat hij dit deed onder een pseudoniem.)

De gewapende opstand kwam niet in St. Petersburg tot stand, wel in Moskou. Deze heldendaad wordt dan ook breed uitgemeten in de film, hoewel hij uitloopt op een mislukking, maar aan het slot, vlak vóór de bestorming van het Winterpaleis in 1917, herdenkt Lenin deze 'proloog' op het slagen van de bolsjewistische (zijn) theorie van de gewapende opstand.

Conclusie

De makers van 'Proloog' hebben de revolutie van 1905 uitgebeeld zoals dat paste in de ideologische visie van 1956. Zij hebben gebeurtenissen en personen of groepen (en hun activiteiten) weggelaten; en andere gebeurtenissen, personen en groepen daarentegen te gechargeerd weergegeven. Vanuit een historisch standpunt bekeken laat de film teveel witte vlekken op het doek zien, terwijl andere momenten te gekleurd zijn. De film is daarom ook weer interessant, omdat de visie van de makers (en hun opdrachtgevers) op de gebeurtenissen van 1905 duidelijk tot uitdrukking wordt gebracht.

De te grote rol die Lenin in de film krijgt toebedeeld, is misschien mede te verklaren vanuit het tijdstip waarop de film is gemaakt: 1956, het jaar waarin de destalinisatie begon. De historische rol van Lenin werd sinds de destalinisatie meer benadrukt. Stalin zelf kon gemakkelijk worden weggelaten, omdat hij in 1905 in St. Petersburg en Moskou geen rol speelde, maar voor een rehabilitatie van Trotski was nog steeds geen plaats.

Geraadpleegde literatuur

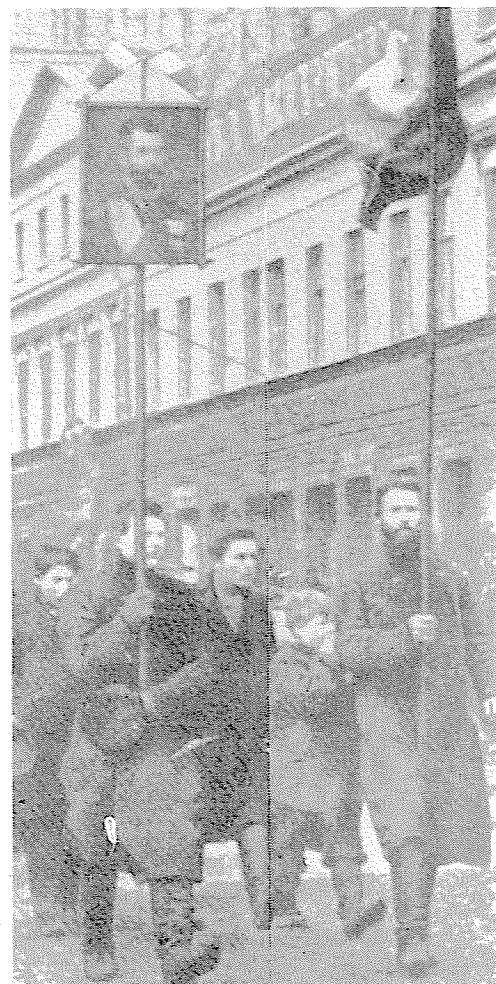
E.H. Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923*, volume 1. Harmondsworth 1966.

Sidney Harcave, *The Russian Revolution of 1905*. London 1970.

Walter Sablinsky, *The Road to Bloody Sunday. Father Gapon and the St. Petersburg Massacre of 1905*. Princeton, New Jersey 1976.

Noten

- 1 Sablinsky, pag. 23
- 2 Harcave, pag. 39-40
- 3 Voor de tekst van de petitie, zie: Harcave, pag. 285-289 en Sablinsky, pag. 344-349.
- 4 Sablinsky, pag. 183
- 5 Sablinsky, pag. 269
- 6 Sablinsky, pag. 182
- 7 V.I. Lenin, *Selected works*, Moscow 1947, I, pag. 447
- 8 Sablinsky, pag. 304
- 9 Harcave, pag. 188
- 10 N. Popov, *Outline history of the Communist Party of the Soviet Union*. (Eng. transl. n.d.), i, 163
- 11 Harcave, pag. 146
- 12 Harcave, pag. 168

Een optocht van 'Zwarte Honderden' (zie boven) (echte foto)

Didactische beoordeling

Op grond van de geschiedwetenschappelijke beoordeling kan het volgende worden geconcludeerd.

Inleving en motivatie

'Proloog' is niet geschikt voor het zich inleven in de betrokken periode. Om de film te begrijpen is voorkennis van

Een demonstratie in de herfst van 1905 (echte foto)

Op de spandoeken (van links naar rechts): 'Proletariërs van alle landen, verenigt u!'; 'Russische Sociaaldemocratische Arbeiders Partij'; 'Wij eisen een oprichtende vergadering van een algemene...'; 'Weg met de autocratie'.

de feitelijke gebeurtenissen in 1905 vereist.

De film als geheel leent zich niet voor het motiveren van de leerlingen voor de revolutie van 1905. De film is daarvoor te lang en werkt als zodanig demotiverend, onder andere door te lange scènes, met relatief weinig actie. Een verkorte versie leent zich wel voor het motiveren van de leerlingen, met name door de hierin voorkomende beelden van Bloedige Zondag. Het 'beeld' dat de leerlingen zo krijgen, zal dan later door de docent moeten worden 'rechtgetrokken', c.q. aangevuld.

Kennisoverdracht

'Proloog' leent zich niet voor het overdragen van kennis over de gehele revolutie van 1905. Daarvoor zijn de hiaten in de chronologie van de film te groot. Alleen Bloedige Zondag wordt in de film uitgebreid behandeld, de gebeurtenissen in de rest van 1905 komen heel brokkelig aan bod: bijvoorbeeld de stakingen, het oktobermanifest, de gebeurtenissen op het platteland en dan het eind van 1905.

De film weerspiegelt naar onze mening teveel de visie van de makers (= de sovjetvisie uit 1956) op de gebeurtenissen van 1905. De eigen visie van de (Russische) makers blijkt niet zozeer uit het bijfantaseren van gebeurtenissen en/of personen, maar juist uit het weglaten en/of als een karikatuur uitbeelden van belangrijke personen, groepen en gebeurtenissen, zoals bijvoorbeeld Trotski, de sovjets, de liberalen, de politie, de socialisten-revolutionairen en de mensjewieken. Alleen gebeurtenissen waarbij bolsjewieken en Lenin een rol (zouden) hebben gespeeld, worden sterk benadrukt.

De film is ook overladen met stereotypen als het 'volgzame Russische volk', de 'uitgebuide arbeider', de 'mislukte socialist-revolutionair', de 'kruiperige liberaal', de 'laffe mensjewiek, die de gewapende strijd schuwt', de 'autoritaire tsaar'.

Vaardigheden

De film is voor het oefenen van bepaalde vaardigheden bijzonder geschikt. De leerlingen kunnen door vergelijking van bijvoorbeeld hun schoolboek met de film ontdekken:

– hoe de film bepaalde groepen en personen uitbeeldt;

– waarin het verhaal van de film van het verhaal van bijvoorbeeld het schoolboek afwijkt;

– welke visie de film heeft op de gebeurtenissen in 1905.

Zo kunnen zij ontdekken, hoe met de geschiedenis kan worden 'gemanipuleerd' door bepaalde personen en groepen (Lenin en de bolsjewieken) een grotere en belangrijkere rol te laten spelen dan ze in werkelijkheid deden en door hun daden te verheerlijken; en door de rol van andere personen en groepen te ontkennen (Trotski en de sovjets) of te karikaturiseren (politie, socialisten-revolutionairen, mensjewieken).

De leerlingen kan ook gevraagd worden een eigen mening te geven over het afwijken van de werkelijkheid (in hoeverre is dat in de film verantwoord gebeurd?), en een verklaring te vinden voor het waarom van de visie van de film op de gebeurtenissen en de personen.